

700 LET NOVEGA TRGA V MESTU LJUBLJANI

MARIJA VERBIČ

Srednjeveško Ljubljano so sestavljale tri mestne naselbine: Mesto, Stari trg in Novi trg. Mesto in Stari trg se po doslej znanih vi-rih omenjata že od srede XIII. stoletja dalje, Novi trg pa šele od začetka XIV. stoletja (od l. 1307). Vse doslej opravljene raziskave o nastanku posameznih naselbin mesta Ljubljane pa kažejo, da je nastanek Novega trga šteti v starejši čas.

Že Valvasor¹ omenja, da je Novi trg nastal okrog l. 1200. To vest je od njega prevzel I. Vrhovec², ki pa je na osnovi listin iz l. 1416 menil, da je bil Novi trg obzidan šele tisto leto. Fr. Zwitter³ je to Vrhovčevo mnenje zavrnil z objavo listine iz l. 1307, iz katere je razvidno, da je Novi trg imel tisti čas že svoje obzidje. A. Melik⁴, ki se je lotil obravnave razvoja Ljubljane z geografskega stališča, je iz topografske lege, talnega načrta in gospodarske funkcije Novega trga prišel do zaključka, da je Novi trg rezultat Brega in njegove trgovine na stiku vodnega in suhega pota v Ljubljani, njegov pravokotni talni načrt pa ne kaže nič skupnega s srednjeveškim mestom, kar pa je treba razložiti z njegovo naslonitvijo na vzhodni del emonskega obzidja. M. Kos⁵ postavlja nastanek Novega trga pred l. 1243, ko se Ljubljana prvič omenja kot mesto, češ da bi se v primeru kasnejšega nastanka ne imenoval Novi trg, pač pa morda Novo mesto in da utegne imeti Valvasor prav, ko piše, da je Novi trg nastal okrog l. 1200. N. Šumi⁶ je mnenja, da je najstarejši del srednjeveške Ljubljane Mesto, za njim pa del Novega trga ob Čevljarskem mostu in za njim šele Stari trg. Urejeni Novi trg naj bi dobil svoje ime v nasprotju z nasproti ležečim Starim trgom. S. Vilfan⁷ povezuje začetke naselbine na Novem trgu z dvorom grajskega gospoda, ki naj bi ga pozneje podelil križnikom. Ta naj bi bil v času, ko še ni bilo mesta in trga, v povezavi s Špitalskim mostom, ki se 1280 omenja že kot »stari most« in preko njega s samim gradom. Zato naj bi imel Novi trg kot naselbina prednost pred vsemi drugimi naselbinami v mestu. Po nastanku tržnih pravic pa naj bi imel prednost Stari trg, glede obzidja pa Mesto, ki bi mu sledil Novi trg in kot zadnji Stari trg. Nastanek pristanišča na Bregu za blago, ki je prihajalo po Ljubljani, in vpliv Mesta pa sta dala temelj tržnemu naselju na Novem trgu, ki naj bi najprej v severni polovici nato pa postopoma do XVI. stoletja skoraj v celoti dobil značaj mestne naselbine, a že

pred 1307 postopno izgradil obzidje. B. Grafenauer⁸, ki v glavnem sprejme stališče S. Vilfana, pa še sklepa iz podatka, ki ga je priobčil M. Kos⁹, da se l. 1280 Špitalski most imenuje »stari most«, da je takrat že obstajal Čevljarski most in da je bil takrat Novi trg že obzidan, ker Čevljarski most ni bil utrjen. Sicer je pa mnenja, da so bili že tedaj vsi deli mesta obzidani, ali pa l. 1270, bržkone pa že l. 1269. Fr. Zwitter¹⁰, ki ocenjuje Grafenauerjevo sklepanje za preveč hipotetično, se za Novi trg opira predvsem na listino iz l. 1307, iz katere je razvidno, da je komenda zgradila svoje obzidje za varnost mesta neposredno pred nastankom listine in da je tudi občina takrat zgradila ali še gradila obzidje okrog Novega trga. Meščani so bili že prej naseljeni na Novem trgu kakor tudi komendski podložniki. Kdaj se je to nase-ljevanje začelo, pa v virih ni najti opore.

Ko so bile zgornje raziskave o nastanku vseh treh delov mesta srednjeveške Ljubljane zaključene in objavljene in h katerim ni možno prav nič novega oziroma bistvenega dodati brez poznavanja novih virov, sem pri izdelavi regist k originalnim listinam Arhiva Slovenije naletela na listino z datumom 5. maja 1541, v kateri ljubljanski stolni dekan in kapitelj izdajata kolacioniran prepis neke listine nemškega viteškega reda v Ljubljani iz l. 1267, v kateri se omenja Novi trg. Deželni komtur notranjeavstrijske bolije in metliški glavar Erazem iz Turna in Križa je namreč s pristankom upravitelja urada vrhovnega mojstra nemškega viteškega reda in mojstra tega reda za nemške in laške dežele Baltazarja Kronnberga po imenu, l. 1534 6. julija prodal mestu Ljubljani in ljubljanskim meščanom križniško kopališče ob Ljubljani na Novem trgu v Ljubljani¹¹, ki je na eni strani mejilo na hišo Antona Kuhlja, na drugi pa na Ljubljano. In ko je predstojnik deželnega komturja še dovolil, da se mestu Ljubljani izda prepis listine o svoboščinah in privilegijih za to kopališče, je deželni komtur Erazem iz Turna in Križa predložil stolnemu kapitelju podelitveno listino koroškega vojvode Ulrika za to kopališče, izdano v Ljubljani 23. julija 1267, da jo vidimira. Ta listina se v prepisu glasi:

Nos Ulricus dei gracia dux Karinthiae et dominus Carniolae, notum facimus vniuersis presentibus et futuris quod ob reuerenciam virginis gloriose in cuius honorem ordinis

fratrum Theotonicorum Josolimitarum domus apud forum nostrum in Laibaco est constructa, et per nos secundum fidei catholice consuetudinem dotata predictis fratribus et domui ac ordini eorundem de nostri juris et auctoritatis potestate unam nostram aream ad jure hereditario libere pertinentem in Laibaco in nouo foro sitam circa aquam et macellum contulimus et libere dedimus. Cum omni suo jure pure et simpliciter propter deum et pro nostro ac nostrorum predecessorum remedio animarum perpetuo possidendam. Addicimus insuper et plenam atque liberquam dantes auctoritatem et licentiam quod fratres eisdem domus possunt et debeant in predicta area communem stubam balnearem edificare ponere, de qua nobis uel nostris officialibus aut castellano uel ciuibus ac nostris successoribus nihil seruire uel dare teneantur, sed precium et omne questum, quod de predicta area et stuba singulis annis possit cedere, ad dictos fratres et domui debet integraliter et libere expectare. Vt autem predicta nostra collatio rata permaneant atque firma, et ne ipsis fratribus in eadem area et stuba per nos uel per nostros aliquos successores dubium aliquod seu impedium imposterum oriatur in testimonium et cautelam presentes nostras litteras ac patentes predictis fratribus et domui dedimus cum nostro sigillo munimine roboratas. Testes qui interfuerunt: Wilhalmus de Scharfinberch, Nicolaus de Reuthenberg, Rudlinus de Pirnpaum, Reinherus de Eichilberch, Herwardus de Haurisperch, Griffio de Reuttenberg et alii quam plures. Datum in Chirpach,¹² anno domini millesimo ducentesimo sexaginta septimo, decima Kalendas augusti.

Iz listine sledi, da je koroški vojvoda in gospod Kranjske Ulrik Spanheimski l. 1267 podelil nemškemu viteškemu redu v Ljubljani, ki je zgradil svojo redovno hišo pri njegovem trgu v Ljubljani, neko svoje zemljišče na Novem trgu v Ljubljani, ležeče blizu vode (Ljubljanice) in mesnega trga. In to v večno last z vso svojo pravico, čisto in iskreno zavoljo Boga in v blagor svoje duše in duš svojih prednikov. Obenem jim je dal dovoljenje, da smejo na njem zgraditi javno kopališče, ki ga je oprostil vseh dajatev bodisi njegovim uradnikom, gradiščanu ali pa meščanom. Dohodek in ves dobiček, ki bi ga v posameznih letih dobili od omenjenega zemljišča in kopališča, pa se mora imeti za pošteno pridobljenega in se ga ne sme omejevati. In da se ne bi redovnikom glede tega zemljišča in kopališča bodisi on ali kdo od njegovih naslednikov kasneje kaj premislil in jih glede njih oviral in nasprotoval, je vojvoda Ulrik v pričevanje teh svojih besed v

navzočnosti prič izdal križnikom listino na pergamentu, ki jo je potrdil še s svojim pečatom. Navajajo se priče: Viljem iz Svibnega, Nikolaj iz Čreteža, Rudlin iz Hrušice, Rajnher iz Aichelberga, Herbart s Turjaka in Griffio iz Čreteža.

Kopališče, ki so ga ljubljanski križniki zgradili ob Ljubljani na prostoru, ki jim ga je podelil koroški vojvoda Ulrik, se omenja v urbarju nemškega viteškega reda iz l. 1490,¹³ dalje v že omenjeni listini iz l. 1534, s katero je nemški viteški red v Ljubljani prodal mestu to kopališče skupaj s hišami pri šoli, v Ribiški ulici, na Bregu, v Gradišču ter še neke druge pritikline,¹⁴ ter v ljubljanskem sejnem protokolu iz l. 1537, ko je bilo to kopališče že mestna last.¹⁵ Po listini iz l. 1541 je to kopališče mejilo na hišo Antona Kuhlja in na Ljubljani. Hiša Antona Kuhlja pa je stala nasproti sedanje hiše na Novem trgu št. 1,¹⁶ nekako na prostoru med sedanjim Neptunovim vodnjakom na Novem trgu in Ljubljani. Na kraju, kjer je stala Kuhljeva hiša, ali vsaj v njeni neposredni bližini, naj bi po listini iz l. 1267 stale mesnice.

Mimo križniškega kopališča na Novem trgu ob Ljubljani je od 1466. leta dalje znano še eno kopališče na Novem trgu v Ljubljani, in sicer vicedomsko, ki je stalo na mestu, kjer se šentjakovski most stika z Bregom. To kopališče se omenja z lego »med vodami«, ali pa tudi »im werd«, kar more pomeniti otok, polotok ali pa tudi samo breg. L. 1496 in 1515 je imel to kopališče v lasti bistriški opat, ki ga je pred l. 1527 prodal ljubljanskemu meščanu Volbenku Poschu.¹⁷ Zaradi pomanjkanja virov je bilo doslej znano le vicedomsko kopališče na Bregu, deželnoknežje lastništvo pa so zamenjavali s križniškim, ker lokacija za to kopališče doslej ni bila znana.

Vicedomsko kopališče na Bregu so imenovali tudi »zgornje« za razloček od »spodnjeja«, ki je stalo ob Ljubljani za cerkvijo sv. Nikolaja v Mestu in je bilo prav tako deželnoknežja last.¹⁸ Zemljišče zanj je podelil isti vojvoda Ulrik gornjegrajskemu samostanu morda ob istem času kot križnikom, vsekakor pa le z majhno časovno razliko ter prav tako kot križniškega oprostil vseh dajatev.¹⁹ Postavitev obeh kopališč v Mestu in na Novem trgu sredi XIII. stoletja pa kaže, da sta bili tisti čas obe mestni naselbini že močno obljudeni in trgovsko zelo živahni in razgibani. V kopališčih, kjer so se naselili kopališčni mojstri in padarji,²⁰ so se meščani, posebno pa potujoči trgovci in kramarji, ki so

se po dolgem in napornem potovanju tu ustavljali, dobro osvežili, dobili pa so v njih tudi zdravstveno pomoč, če so jo potrebovali. Sama kopališča pa so donášala lastnikom lepe dohodke in dobiček, ki ga je vojvoda Ulrik križnikom že vnaprej zaščitil s tem, da ga je označil za pravično pridobljenega.

Ulrikova darovnica ljubljanskim križnikom iz l. 1267 pa je za nas pomembna predvsem zato, ker se v njej omenja Novi trg, za katerega smo imeli doslej prvi podatek šele iz l. 1307.²¹ Po njej se severni del mestne naselbine na levem bregu Ljubljance l. 1267 imenuje Novi trg, ki je imel takrat že sejemske ali mestne pravice ter je bil po vsej verjetnosti že obzidan. Predvsem pa je s to listino Novi trg dokazan že v XIII. stoletju kot ostali dve mestni naselbini: Mesto in Stari trg. Mesto in Stari trg se v virih prvič omenjata l. 1243,²² čeprav je nastanek obeh mestnih naselbin šteti v starejši čas. Mesto naj bi po dosedanjih ugotovitvah dobilo sejemske ali mestne pravice najkasneje 1220,²³ za Stari trg pa je najstarejši dokument lista iz l. 1243, iz katere pa je razvidno, da je takrat ta mestna naselbina že imela svoje sejemske ali mestne pravice. Koroški vojvoda Bernard Spanheimski je namreč 1243. oprostil stiški samostan mitnine za potrebščine, ki bi šle preko njegovega trga za samostan, oproščene pa so bile mitnine tudi potrebščine, ki bi bile kupljene za samostan na tem trgu.²⁴ M. Kos²⁵ meni, da je Stari trg najstarejša mestna naselbina v Ljubljani in tudi S. Vilfan²⁶ pripisuje Staremu trgu prednost pri pridobitvi tržnih pravic pred Mestom in Novim trgom, nasprotno pa N. Šumi²⁷, B. Grafenauer²⁸ in Fr. Zwitter²⁹ domnevajo, da je Mesto najstarejša mestna naselbina v Ljubljani, ki ji sledi Stari trg in nato šele Novi trg ali pa obratno.

Tudi za Novi trg ni znano, kdaj je nastal. M. Kos³⁰ domneva, da je Novi trg nastal pred l. 1243, oziroma, da je dobil mestne pravice pred Mestom, nekateri avtorji, ki so obravnavali tudi to vprašanje za njim (N. Šumi, S. Vilfan in B. Grafenauer)³¹ pa menijo, da je severni del Novega trga nastal bodisi pred Starim trgom ali pa vsaj kmalu za njim, ne pa pred Mestom. Tudi lista iz l. 1267 nam ne nudi nikakih podatkov, kdaj je Novi trg dobil tržne ali mestne pravice; iz nje je le razvidno, da je takrat že obstajal Novi trg, na nasprotnem bregu Ljubljance pa še Stari trg ali Trg, kot se ta mestna naselbina v virih XIII. stol. na splošno imenuje. Po vsej verjetnosti je Stari trg starejši od Novega trga, čeprav je morda nastal le kratko pred njim.

Ker se je Stari trg imenoval le Trg (forum), naj bi nasproti ležeča mestna naselbina, ki je nastala kasneje, dobila naziv »Novi« trg, da bi se razločevala od Starega trga, ki se je takrat in verjetno še nekaj časa kasneje imenoval le Trg. Kot antiteza Novemu trgu pa se je starejši Trg preimenoval v Stari trg, kar se je moglo zgoditi najkasneje 1327, ko se Stari trg s tem nazivom v virih prvič pojavi.³² Novi trg se v listini iz l. 1329 imenuje Novo mesto, a se to ime ni uveljavilo.³³

Novi trg je imel že od nastanka boljše pogoje za trgovski promet in razvoj od nasproti ležečega Starega trga. Medtem ko je skozi Stari trg vodila pot na Dolenjsko, je mimo Novega trga vodila trgovska cesta na zapad k morju; v njegovi neposredni bližini, na Bregu, pa se je razvilo živahno pristanišče za plovbo po Ljubljanci. Potreba po kopališču na Novem trgu sredi XIII. stoletja očitno kaže, da je bil Novi trg v tistem času že močno obljuden in trgovsko zelo razgiban. V tem pogledu ga moremo primerjati samo še s sosednjim Mestom, ki je istočasno ali pa le z majhno časovno razliko dobilo svoje kopališče. Koroški vojvoda Ulrik, ki je križnikom podelil zemljišče na Novem trgu v Ljubljani za zgraditev javnega kopališča, je istočasno ali pa le malo prej ali kasneje, vsekakor pa med l. 1257 in 1269, podelil gornjegrajskemu samostanu zemljišče v Mestu, da na njem zgradi enako kopališče.³⁴

Novi trg je bil z Mestom povezan preko Čevljarskega mostu, neposredne povezave s Starim trgom pa ni smel. Nastanek Čevljarskega mostu smemo datirati vsaj v l. 1280, ko se sosednji Špitalski most omenja že kot »stari« most. Ker Čevljarski most takrat ni bil utrjen, smemo sklepati, da je imel Novi trg takrat že svoje obzidje.³⁵

L. 1267, ko je vojvoda Ulrik podelil ljubljanskim križnikom zemljišče na Novem trgu v Ljubljani, da so na njem zgradili kopališče, so bil križniki že naseljeni na sedanjih križniških tleh na levem bregu Ljubljance. Tu so sezidali tudi cerkev, ki se prvič omenja l. 1268 v glavnem na istem mestu, kjer stoji sedanja, ki so jo zgradili 1714.³⁶ Prostor, kjer so se križniki naselili, pa je bil takrat še zunaj obzidja Novega trga, kajti vojvoda Ulrik v listini iz l. 1267 pravi, da so križniki sezidali svojo redovno hišo »apud forum nostrum«, t.j. pri njegovem oziroma vojvodovem trgu, ki je bil na desnem bregu Ljubljance, medtem ko jim je podelil zemljišče za kopališče znotraj obzidja Novega trga (in novo foro). Križniška redovna hiša pa je verjetno stala tako blizu obzidja Novega trga, da je

predstavljala stalno nevarnost za mesto, kajti če bi se je sovražnik polastil, bi z lahkoto prišel na mestno obzidje in preko njega v samo mesto. Zato so morali križniki na zahtevo meščanov Novega trga vzdrževati v svoji hiši ljudi ali straže za obrambo mesta in imeti pripravljeno apno za posipanje na sovražnika, če bi se ta hotel približati hiši in se je polastiti. Šele, ko so se 1307 sporazumeli z meščani iz Novega trga, da bodo zgradili ob svoji hiši obzidje za obrambo mesta ter so ga res zgradili od svoje hiše pa do vogala dvorišča pri sadovnjaku, so jih meščani iz Novega trga oprostili straž v svoji hiši, oprostili pa so jih tudi straženja in utrjevanja mestnega obzidja.³⁷ Utrjevanje in širjenje obzidja Novega trga pa tudi takrat ni prenehalo, ampak se je nadaljevalo še v XV. stoletju, kot poroča ljubljanski zgodovinar Ivan Vrhovec:³⁸

OPOMBE

1. Valvasor, XI, str. 665. — 2. Gradivo za zgodovino Ljubljane v sred. veku, zv. III, št. 31 in 33, Iv. Vrhovec, Topografski opis Ljubljane, LMS 1885, str. 188 in isti avtor, Die wohllöbl. landesfürstl. Hauptstadt Laibach, Lj. 1886, str. 18, opomba 2 pri Zwitter Fr., Začetki ljubljanske meščanske naselbine, SAZU, Hauptmannov zbornik, Lj. 1966, str. 220. — 3. Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Lj. 1929, str. 10 in 68. — 4. A. Melik, Razvoj Ljubljane, Geografski vestnik, zv. V-VI, Lj. 1929—1930, str. 121. — 5. M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, topografski opis mesta in okolice, Ljubljana 1955, str. 15. — 6. N. Šumi, Knjiga o srednjeveški Ljubljani, Naša sodobnost III, Lj, 1965, str. 1093. — 7. S. Vilfan, Nekaj vprašanj iz zgodovine stare Ljubljane, Kronika IV, (1956), str. 132—148. — 8. B. Grafenauer, Ljubljana v srednjem veku, Kronika XI, (1963), zv. 3, str. 132—135. — 9. M. Kos, prav tam str. 23. — 10. Fr. Zwitter, Začetki lj. mešč. naselbine, str. 18—19. — 11. Fr. Komatar, Das städtische Archiv Laibach, Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach, 1903/04, Laibach 1904, str. 38—39. — 12. Izrazi Chirpach, Chyzpach, Chaybach, Chiebach, Cri-bach, Ceibach se pojavljajo v listinah pred l. 1250 in jim sledimo do 1270. Nastopajo v zvezi z nekim Wulfingom de Chyebach in Rudgerom ali Rudlinom de Chyzbach, Chaybach, Cribach, Ceibach. Zadnji je istoveten z ljubljanskim gradiščanom Rudgerom ali Rudlinom de Laybach, ki ga

srečamo že v listini iz l. 1239 in mu sledimo do 1268. (Glej M. Kos, Gradivo V., Schumi, Urkundenbuch II, Puzel, Idiographia monast. Sitticensis, 1719, str. 23, 25, 29, in M. Mikuž, Topografija stiške zemlje, Lj. 1946, str. 43.) — 13. Fotokopija v MAL, fol. 159 b: Item von padstuben zu Lábach all quottemer III gld. — 14. Glej op. 11. 15. MAL, Ljubljanski sejni zapisnik, 1537, 9. marec. — 16. Fabjančič, Knjiga hiš, II, Novi (Turjaški) trg 8. — 17. Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen, X (1853) str. 435, listina 1466, okt. 25, M. Kos, c. d. str. 18, Viced. urbarji iz l. 1496, 1515, 1527 v Vic A. I/54 a, AS. — 18. M. Kos, c. d. str. 18 in 28. — 19. Zwitter, Starejša... str. 10, 41, M. Kos, c. d. str. 18, 28, Zwitter, Začetki... str. 221, 230. — 20. A. Koblar, Kopališča v Ljubljani, IMK, X (1900), str. 71. — 21. Zwitter, Starejša... str. 10, 41, M. Kos, c. d. str. 18., Zwitter, Začetki... str. 221, 226, 235, 236. — 22. Gradivo za zgodovino mesta Ljubljane v sred. veku, I., listina št. 1., VII., listina št. 1., M. Kos, c. d. str. 15, S. Vilfan, c. d. str. 141, B. Grafenauer, Ljubljana v sred. veku, str. 131, 135, Zwitter, Začetki... str. 224—225, 229, 230. — 23. B. Grafenauer, Ljubljana v sred. veku, str. 135, Zwitter, Začetki... str. 225. — 24. Gradivo VII, list. št. 1, Zwitter, Začetki... str. 229 do 230. — 25. M. Kos, c. d. str. 7. — 26. S. Vilfan, c. d. str. 145 in op. 7. — 27. N. Šumi, c. d. str. 1093. — 28. B. Grafenauer, Ljubljana v sred. veku, str. 135 in isti, Zgodovina, II, str. 297. — 29. Zwitter, Začetki... str. 229—234. — 30. M. Kos, c. d. str. 15 in op. 5. — 31. N. Šumi, c. d. str. 1093, S. Vilfan, c. d. str. 145, B. Grafenauer, Ljubljana... str. 135; isti, Zgodovina II, str. 297, — 32. M. Kos, c. d. str. 15, 62, op. 33 in Zwitter, Začetki..., str. 226, 230. — 33. Zwitter, Začetki..., str. 235. — 34. Zwitter, Starejša kranjska mesta... str. 9—10, 33, 41; M. Kos, c. d. str. 18, 28; Zwitter, Začetki... str. 221, 230. — 35. Gradivo... I., listina št. 4., M. Kos, c. d. str. 14, 23, 76—77, S. Vilfan, c. d. str. 137, B. Grafenauer, Ljubljana..., str. 135 in op. 8, Zwitter, Začetki..., str. 226, 227, 235. — 36. M. Kos, c. d. str. 15—16. — 37. Zwitter, Starejša kranjska mesta... str. 68 in isti, Začetki... str. 221, 235... »daz wir... mit den bruedern des Teutschen hauses tze Laibach umb die ansprach, die wir tzu in unde tzue dem selben hause hetaen umb ainn chalch unde umb die leute, die si unserr stat tze huotae in ir hause haben solden, unde auch umb daz uns unde unserr stat von ir hause dechain shade geshehaen solde...« — 38. Iv. Vrhovec, Topografski opis Ljubljane, str. 188 in op. 2.